

Adalékok a GATT XX. cikk előtörténetéhez

I. BEVEZETŐ

Az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezményben (GATT) a XX. cikk teremti meg a nem gazdasági célból történő kereskedelmi korlátozások jogalapját. Más megközelítésben a GATT e szabálya a liberalizációs kötelezettségektől enged eltérést, és a tagállamok ezzel összhangban menthetik ki a kereskedelmen túlmutatató célkitűzések érdekében bevezetett korlátozó intézkedéseket. A GATT XX. cikk generálklauzuláiban megjelenő szempontok közül az elmúlt néhány évtizedben talán a környezetvédelmi célból elrendelt, kereskedelmet korlátozó intézkedéseket övezte leggyakrabban vita. E szempontok igazolhatóságával kapcsolatban nem csak az irodalmi álláspontok megosztottak, hanem a GATT-WTO vitarendezési eljárásaiban sem alakult ki a vonatkozó szabályok konzekvens értelmezése. A '90-es évek óta azonban az intenzív „kereskedelem kontra környezetvédelem” diskurzusnak köszönhetően a témakör folyamatosan napirenden van.^[1]

A szóban forgó környezeti szempontokkal összefüggésben hivatkozási alapként a GATT XX. cikkének több pontja segítségül hívható, ezek közül a GATT XX. cikk b), illetve g) pontjai tekinthetők a legkézenfekvőbbnek. Az előbbi az emberi, állati, illetve növényi élet vagy egészség érdekében tesz igazolhatóvá tagállami intézkedéseket, míg az utóbbi a kimeríthető természeti erőforrások megőrzése céljából enged meg korlátozást. A GATT kivételekre vonatkozó szabályai tehát nem explicit környezetvédelmi célkitűzéseket említenek, hanem a kereskedelem környezeti hatásai közül a humán élet- és egészség mellett a flóra, a fauna védelmét szolgáló intézkedések bevezetését teszik lehetővé. Jól látható ez alapján, hogy a vizsgált terület nem egyszerűen a nemzetközi kereskedelmi szabályozás és a környezetjog (környezetvédelmi jog) sajátos metszetét jelenti, hanem olyan speciális, kereskedelmi eszközökre utal, amelyek a kereskedelmi tevékenység tágran értelmezett környezeti — akár közvetett, pl. járványügyi — hatásainak enyhítését, kiküszöbölését célozzák.

E hatások, vagyis a nemzetközi kereskedelem környezeti implikációi már a kereskedelmi tevékenység kialakulása óta beazonosíthatók, hiszen az árutermelés és a nemzetközi áruforgalom a kezdeti időkben is természeti erőforrásokon alapult. A kereskedelem

[1] A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíjával támogatott kutatás keretében készült. A kereskedelem és környezetvédelem vitájához lásd Charnovitz, 2007b. A probléma felértékelődését jelzi egyben az is, hogy a jelenleg megakadni látszó Doha felülvizsgálati forduló a GATT-WTO történetében első alkalommal a kereskedelem és környezetvédelem összefüggéseit is beemelte a tárgyalássorozat napirendjébe. Lásd Declaration of the 4th WTO Ministerial Conference. 31–32. cikkek, WT/MIN(01)/DEC/1. (20 Nov 2001), Elérhető: http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min01_e/mindecl_e.pdf (2012.12.01.). Lásd ehhez: Halle, 2006, 107–116., Tarasofski – Palmer, 2006, 899–915.

tehát — mint minden emberi tevékenység — szükségszerűen beavatkozást jelentett a környezetbe, ennél fogva nem igényel összetett magyarázatot, hogy a kereskedelmi tevékenység és a környezet kapcsolata eredendően konfliktusos viszonyként volt leírható. A nemzetközi kereskedelem esetében e konfliktus a gyártási és kereskedelmi tevékenység minden egyes létszakaszánál jelen van, vagyis olyan komplex környezeti behatásokkal kell számolni, amelyek a termékek gyártásának externáliáin túl a szállítással, valamint a célországban történő felhasználással összefüggő negatív környezeti hatások mellett a termékciklus lejártát követően hulladékként jelentkező hatásokat is magukban foglalják.

Az alábbi írás célja, hogy a kereskedelem tágran értelmezett környezeti hatásaival összefüggő szabályozás előtörténetét bemutassa, különös hangsúlyt helyezve azokra a jogintézményekre, melyek a GATT XX. cikkének megfogalmazásához közvetlen hozzájárultak.

II. A KERESKEDELEM KÖRNYEZETI HATÁSAIVAL ÖSSZEFÜGGŐ SZEMPONTOK MEGJELENÉSE A NEMZETKÖZI SZABÁLYOZÁSBAN

Habár a kereskedelem és környezet közvetett összefüggéseire szabályozási példát már az ókorban is találunk, ebben az időszakban a kereskedelem környezeti hatásai még inkább csak helyi szinten jelentkeztek, ebből kifolyólag a szabályozás spektruma is ebben a körben volt beazonosítható.^[2] A távolsági kereskedelmi tevékenység kiépülése és intézményesülése kellett ahhoz, hogy a tág értelemben vett környezeti jellegű, pl. járványokkal összefüggő hatások^[3] szélesebb földrajzi dimenzióban is megmutatkozzanak és egyben szükségessé tegyenek olyan kereskedelmet korlátozó intézkedések alkalmazását, melyek a negatív hatások továbbterjedését próbálták megakadályozni. A környezeti célú kereskedelmi szabályok megjelenésének előfeltétele volt ugyanis, hogy e viszonyrendszer, konfliktus a társadalom szintjén legalább minimálisan tudatosuljon. Amíg a lényegi probléma felismerése nem történt meg, érthető módon jogpolitikai célként sem vetődött fel olyan norma kibocsátása, amelyek környezeti jellegű szempontok mentén a kereskedelem korlátozására adott volna lehetőséget. A kezdeti eszközök többnyire egy-

[2] Irodalmi adatok szerint már az ókorban megjelennek olyan normák, melyek célja a kereskedelmi tevékenység negatív környezeti hatásainak enyhítése volt. Ezzel összefüggésben említhető példaként a Rómában Kr.e. 50-ben elfogadott szabályozás, amely — mintegy a zajszenyezés, zajártalom mérséklése céljából — a kocsik használatát bizonyos napszakokban tiltotta. (Hensher – Button, 2003, 498.)

[3] A 6-8. században jelentkező első nagy pestisjárvány, amely kereskedő hajókkal jutott el az Indiai Óceánon és a Vörös-tengeren keresztül Egyiptomba, majd onnan karavánokkal Konstantinápolyba, Európában még nem váltott ki kontinens méretű járványt. Ennek oka mindenekelőtt Konstantinápoly akkori elszigeteltségében, és ennek nyomán az Európába irányuló kereskedelem kis intenzitásában volt keresendő. (Lásd Bernstein, 2008, 131.) Közismert viszont, hogy a 14. században a második pestishullám alatt Európa sem kerülhette el a járvány pusztító hatását. Az 1330–1350 közötti járvány feltételezhetően szárazföldi úton, az egykori selyemút vonalán Asztrahánon és Kaffán keresztül jutott el Konstantinápolyba, ahonnan a kiterjedt és éppen virágzásnak indult kereskedelmi kapcsolatoknak volt betudható, hogy a kór néhány éven belül már Észak-Európát s a brit szigeteket fenyegette. (Bernstein, 2008, 140. és köv.)

oldalú és nemzeti szintű intézkedésekben öltöttek testet (pl. járványügyi vesztegzárak kiépítése),^[4] a nemzetközi kereskedelmi jogi szabályozás csak jelentős fáziskéséssel reagált e jelenségekre. Más szóval a nemzetközi szerződésekbe integrált, környezeti szempontoktól függő kereskedelmi korlátozó eszközök kifejezetten modern jogi jelenségnek tekinthetők. A 19. század második felében jelennek meg azok a két-, illetve többoldalú nemzetközi egyezmények, amelyek a mai jogágazati kategóriák értelmében környezet-jogi, agrár-környezetvédelmi,^[5] illetve természetvédelmi célkitűzéseket foglaltak magukban és egyben nemzetközi kereskedelmi szabályokat is előírtak.

Ebből az időszakból illusztrációként érdemel említést az első multilaterális nemzetközi növényvédelmi (növény-egészségügyi) egyezmény, a filoxéra járvány továbbterjedését megakadályozni célzó, 1878-ban megkötött megállapodás. Ennek közismert előzménye, hogy valószínűsíthetően az 1860-as években Észak-Amerikából importált szőlőtőkék útján Európába jutott és váltott ki járványt a szőlőgyökér-tetű kártevő, melynek hatására nemzetközi együttműködést szerveztek, és 1877-ben Lausanne-ban nemzetközi konferenciát hívtak össze. Ennek eredményeképpen egyezmény kidolgozásáról döntöttek, majd az előkészítő munkálatok után, 1878. szeptember 17-én Bernben a „*Phylloxera vastatrix* rovar ellen követendő rendszabályok ügyében” hét európai állam — köztük az Osztrák-Magyar Monarchia — írt alá nemzetközi egyezményt. A megállapodást a magyar Országgyűlés is megerősítette.^[6]

Az egyezmény aláírói a megállapodás céljaként rögzítették a szőlőnövények, szőlőtermékek, és egyéb csemeték nemzetközi forgalmának szabályozását, beleértve ebbe a termékek csomagolására és értékesítésre vonatkozó szabályok meghatározását is.^[7] Az egyezmény főszabály szerint a hatálya alá tartozó termékek szabad nemzetközi kereskedelmét tette lehetővé, de ennek feltételül a származási ország hatósága által kiállított igazolvány meglétét és az előírásnak megfelelő csomagolást szabta.^[8] Kizárta azonban a nemzetközi forgalomból a kiásott szőlőtőke és a száraz szőlővessző forgalmát, valamint azokat a szállítmányokat, melyek szőlőlevelet is tartalmaztak. E feltételek be nem tartása esetén az eljáró vámhivatalok a feladó költségére az áru visszaküldéséről intézkedtek

[4] Hazai példaként a 18. század elején, az utolsó nagy pestisjárvány idején létrehozott vesztegzár-állomások említhetők. Mária Terézia állította fel az Erdélytől a Habsburg Birodalom déli részéig húzódó járványügyi kordont, amely elsősorban a kereskedők mozgását nehezítette, tekintettel arra, hogy főszabály szerint csak a veszteglőházakban eltöltött 42 nap után szállíthatták tovább portékájukat. Az intézkedés leghátrányosabban az Erdéllyel folytatott kereskedelmi forgalmat érintette, ugyanis járványveszély idején a kereskedők csak kettős vesztegzárakon léphettek be Erdélybe, illetve hagyhatták el annak területét, így az előírt várakozási időt kétszer kellett eltölteniük. A hosszú vesztegzár piaci folyamatok befolyásolására is alkalmas volt, pl. források szerint török kereskedők pestisjárvány áhírért kelte próbálták a versenytársaiat ellehetleníteni. Bővebben lásd ehhez: Kulcsár, 2012.

[5] Az agrár-környezetvédelem egyes részterületeihez lásd: Horváth, 2010. 89. és köv.

[6] Lásd 1880. évi I. törvénycikk a *phylloxera vastatrix* rovar ellen követendő rendszabályok ügyében kötött nemzetközi egyezmény becikkelyezéséről. Az 1880. évi II. törvénycikk az egyezménnyel összefüggő egyes ideiglenes végrehajtási szabályokat tartalmazott.

[7] 1880. évi I. törvénycikk 1. cikk 3. és 4. pontja.

[8] Az igazolvány alakiságához és a csomagoláshoz lásd 1880. évi I. törvénycikk III. cikk.

és további szankciókat is megállapíthattak.^[9] A közös fellépés hatékonyságát kívánta növelni az egyezmény által a tagállamok között előirányzott konzultációs kötelezettség is. Nem szükségképpen az egyezmény sikertelenségének, hanem inkább a végrehajtással összefüggő nehézségeknek volt betudható, hogy végül a fertőzés továbbterjedését nem sikerült megakadályozni.^[10]

A nemzetközi állat- és növény-egészségügyi szabályozás körében ebben a korszakban számos további példát találunk, melyek a kereskedelmet is érintő rendelkezéseket foglaltak magukban. Multilaterális egyezmények közül említhető az 1929-ben Rómában megkötött növényvédelmi egyezmény,^[11] mely a hatósági intézményrendszer közös szabályainak megállapítása mellett a kereskedelmi forgalom lebonyolításának feltételeit, valamint az alkalmazható intézkedések és az okiratok alapvető normáit is meghatározta. Emellett bilaterális egyezmények közül szintén több hazai példa is említhető ebből az időszakból. 1887-ben kötött Olaszországgal az Osztrák-Magyar Monarchia állategészségügyi egyezményt,^[12] amely a járványok megelőzése érdekében az élőállat és állati termékek nemzetközi forgalmának hatósági szabályait és a kereskedelem lebonyolításának technikai feltételeit is rögzítette. Hasonló részletességgel szólt a nemzetközi kereskedelem feltételeiről az 1890-ben Svájcjal,^[13] továbbá az 1891-ben Németországgal^[14] megkötött állategészségügyi megállapodás is.

Az állat- és növény-egészségügyi szabályozáson túlmenően a veszélyeztetett fajok védelmének tárgykörében is fellelhető olyan kezdeti szabályozás,^[15] amely kereskedelmi rendelkezések alkalmazásával járt együtt. Az 1900-ban nyolc állam által az Afrikában vadon élő állatok, madarak és halak védelmének tárgyában megkötött konvenció^[16] elsődlegesen ugyan a vadászati módszereket szabályozta, valamint a vadászott mennyi-

[9] 1880. évi I. törvénycikk II. cikk, illetve III. cikk utolsó mondata. A hazai végrehajtási törvény ehhez képest szigorú szankciókat is előírt: az egyezményben és a hazai végrehajtási szabályok megszegése esetén kihágásként 100 forintig (ismétlés esetén 200 forintig) terjedő bírság volt kiszabható, amely behajthatatlanság esetén elzárásra volt változtatható. (1880. évi II. törvénycikk 2. §. 3.)

[10] A nem csak környezeti, hanem számottevő társadalmi változást is előidéző filoxeravészre hatékony megoldást csak a rezisztens amerikai alanyfajták meghonosítása hozott. Magyarországon a kötött talajon művelt szőlő mintegy kétharmada elpusztult, az újratelepítéssel, illetve a fertőzéssel szemben ellenállónak bizonyuló homoki termelés kiterjesztésével az 1890-es évekre sikerült eredményeket elérni. Lásd Ortutay, 1979, 163. és köv.

[11] 1936. évi XVII. törvénycikk a növényvédelem tárgyában Rómában 1929. évi április hó 16-án kelt nemzetközi egyezmény becikkelyezéséről.

[12] 1888. évi XV. törvénycikk az Olaszországgal 1887. évi december 7-én kötött kereskedelmi és hajózási szerződésnek, s a hozzá tartozó tarifáknak, pótcikknek, vámkartelnek és zárjegyzőkönyvnek, valamint az ugyanazon napról kelt állategészségügyi egyezménynek becikkelyezéséről.

[13] 1891. évi IV. törvénycikk a Svájczzal 1890. évi december 5-én kötött állategészségügyi egyezmény becikkelyezéséről.

[14] 1892. évi V. törvénycikk a német birodalommal 1891. évi december 6-án kötött állategészségügyi egyezmény becikkelyezéséről.

[15] Összességében ad hoc kodifikációs célú, „sporadikus környezetjogi tárgyú” (Kecskés, 2012, 48. és köv.) egyezményekről van szó. A fent elemzett példákon kívül további egyezményeket említ a korszakból: Kecskés, 2012, 48.

[16] *Convention For The Preservation Of Wild Animals, Birds, and Fish in Africa*. A Konvenció szövege elektronikus formában elérhető: Mitchell, 2012. Az egyezmény aláírói az Afrikában „érdekelt” gyarmattartó hatalmak voltak: Egyesült Királyság, Francia Köztársaság, Német Birodalom, Olaszország, Portugál Királyság, Spanyol Királyság, valamint a Belga Királyságot megjeleníteni hivatott Kongói Szabadállam.

ség visszaszorítását célozta különböző szempontok alapján,^[17] azonban egyes fajokból származó termékek tekintetében kiviteli korlátozást is előírt.^[18]

Az Osztrák-Magyar Monarchia is részese volt a mezőgazdaságra hasznos madarak védelméről szóló megállapodásnak,^[19] melyet 1902-ben hoztak létre. Az egyezmény a mellékletében felsorolt madárfajok esetében egyes szakaszaiban tiltotta a vadászatot és ezzel párhuzamosan korlátozta a madarak kivitelét is. A mezőgazdaságilag hasznos madarak „áruba bocsátása” tilos volt minden év március 1-je és szeptember 15-e között, továbbá a részes államok vállalták, hogy ugyanebben az időszakban a madarak „behozatalát és átvitelét, valamint szállítását” megtiltják.^[20] A szabályozás érdekessége, hogy az egyezmény a kereskedelmi tilalom alól, kivételként, tudományos célból felmentést adott.^[21] A korszakból említést érdemel az előző példák mellett az 1911-ben az Egyesült Államok, Japán, Nagy Britannia és Oroszország által aláírt egyezmény a medvefókák védelméről.^[22] Az egyezmény megtiltotta a nyílt tengeri fókavadászatot, tekintettel arra, hogy az aránytalanul érintette a nőstény egyedeket, veszélyeztetve ezzel a populáció fennmaradását.^[23] Kereskedelmi szabályként a szerződő felek kötelezettséget vállaltak arra, hogy a saját területükre csak az egyezmény betartásával vadászott fókákból származó termékek behozatalát engedélyezik.^[24]

Találunk a halászat szabályozásával összefüggő példát a korai normaalkotásban is. 1922-ben szerződött Olaszország a Szerb-Horvát és Szlovén Királysággal az adriai térsegen folytatott halászat tárgyában.^[25] Az egyezmény egyfelől korlátozta a halállományt

[17] Lásd *Convention For The Preservation Of Wild Animals*, melléklete. A vadászat korlátozását és egyes fajok védelmét melléklet a következő megfontolások alapján határozta meg és foglalta kategóriákba: 1. Hasznos állatok (Schedule I. Series A); 2. ritka és megsemmisüléssel fenyegetett állatok (Schedule I. Series B); 3. Olyan állatok, melyek fiatal példányai esnek tilalom alá (Schedule II.); 4. Nőstények vadászata, ha az állat a kölykével együtt van jelen (Schedule III.); 5. Korlátozottan mennyiségben vadászható fajok (Schedule IV.); 6. Ártalmas állatok, melyek számának csökkentése szükséges (Schedule V.). Érdekességként megjegyezhető, hogy az akkoriban az egyezmény által ártalmasnak minősített egyes fajok mára a kipusztulás szélére jutottak, és a CITES alapján védelemben részesülnek: pl. leopárd (*Panthera pardus*, CITES I. függelék), a hiénafélék közül a cibethiána (*Proteles cristata*, CITES III. függelék), vidrák (*Lutrinae* számos alfaja CITES I. és II. függelék), majmok (Primates rendjének egyes alfajai CITES I. és II. függelék), krokodilok (*Crocodylus* rendjének egyes alfajai CITES I. és II. függelék), és kigyók (Serpentes rendjének egyes alfajai CITES I. és II. függelék).

[18] Lásd *Convention For The Preservation Of Wild Animals*, 2. cikk 10. pontját. A korlátozás alá állati bőrök, irhák (zsiráf, antilop, zebra, orrszarvú és víziló), szarv és agyar (orszarvú, antilop, víziló) esett.

[19] 1906. évi I. törvénycikk a mezőgazdaságra hasznos madarak védelme végett Párizsban 1902. évi március hó 19-én kötött nemzetközi egyezmény, valamint az ennek függelékét képező két jegyzék becikkelyezéséről.

[20] 1906. évi I. törvénycikk 5. cikk.

[21] 1906. évi I. törvénycikk 5. cikk: „Ezen egyezmény határozmányai alól tudományos érdekből vagy a madarak felszaporítása céljából az illetékes hatóságok esetenként és a visszaélések meggátlása céljából szükséges óvintézkedések mellett kivételeket engedhetnek...” Megjegyezhető, hogy a szabályozás logikáját és konkrét szabályait tekintve is (időszaki tilalom, tudományos okra alapított kivétel stb.) nagyban hasonlóságot mutat a Nagy Britannia és Egyesült Államok által később, 1916-ban megkötött vándormadarak védelméről szóló egyezménnyel. Lásd *Convention For The Protection Of Migratory Birds In Canada And The United States*. (Mitchell, 2012.)

[22] *Convention Respecting Measures for the Preservation and Protection of the Fur Seals in the North Pacific Ocean*. (Mitchell, 2012.)

[23] Lásd *Convention Respecting Measures*, 1. cikk és Vö. Charnovitz, 1991, 39.

[24] *Convention Respecting Measures*, 3. cikk.

[25] Agreement between Italy and the Kingdom of Serbs, Croates and Slovenes concerning Fishing in the

veszélyeztető halászati technikákat (fenékhálók, robbanószerkezetek alkalmazása stb.) és egyúttal megtiltja a meg nem engedett módszerekkel fogott halak kereskedelmi forgalmát.

Legvégül nem szabad megfeledkezni az 1933-ban létrehozott londoni konvencióról sem. A fauna és flóra természetes állapotában történő megőrzéséről szóló egyezmény^[26] többnyire az egykori gyarmati hatalmak kötötték,^[27] és fő célja egyes veszélyeztetett fajok élőhelyükön (*in situ*) történő védelme volt, nemzeti parkok, rezervátumok formájában létrehozott védelmi övezetekkel, továbbá a megállapodás a vadászati módszereket és a védett fajok kereskedelmét is meghatározta. Ezzel összefüggésben a szerződő államok kötelezettséget vállaltak a szükséges intézkedések meghozatalára a zsákmányolt egyedek belkereskedelmét, exportját és importját érintően, valamint szabályozzák a védett fajokból készült termékek gyártását is.^[28] Az egyezmény export oldalon engedélyezési kötelezettséget, import oldalon pedig az export jogszerűségének vizsgálatát írta elő, vagyis a védelem alá eső fajok példányainak, vagy akár az azokból készült termékeknek az exportját kiviteli engedélyhez kötötte, illetve a szerződő államok kötelezettséget vállaltak arra, hogy csak a jogszerű exportból származó szállítmányok behozatalát tesszik lehetővé.

A kezdeti szabályozás közös sajátossága a fent bemutatott példák alapján, hogy a későbbi GATT XX. cikkéhez kapcsolható, tágan értelmezett környezeti szempontok olyan nemzetközi egyezményekben jelentek meg, melyek kívül estek a nemzetközi kereskedelmi jog horizontján, azonban minden esetben valamely speciális szakpolitikai célkitűzés elérése érdekében konkrét formában meghatározott (nemzetközi) kereskedelmi intézkedés alkalmazását is előírták. Vagyis a mai értelemben környezetvédelmi, természetvédelmi, agrár-környezetvédelmi stb. jellegűnek tekinthető megállapodásokban sokszor csak érintőlegesen, a kereskedelmet szabályozó és adott esetben korlátozó előíró normákat is találtunk. A továbbiakban a perspektívát megfordítva a korszakból azok a nemzetközi kereskedelmi egyezmények következnek, melyeknek a kereskedelmet célzó szabályaiba integráltak a szerződő államok környezeti jellegű szempontok is.

A 19. század második felében már fellelhető olyan kétoldalú egyezmény, amely a kereskedelmi korlátozások körében a tárgykörünkhöz kapcsolható megfontolást vett figyelembe. 1882-ben Nagy Britannia és Franciaország kötött kereskedelmi és hajózási megállapodást, amely a szerződés szabályai alól általános kivételként lehetőséget adott arra, hogy a két szerződő állam egészségügyi okokra (*sanitary reasons*) hivatkozva — beleértve ebbe értelemszerűen az állat- és növény-egészségügyi okokat is — kereskedelmi korlátozásokat vezessenek be.^[29] A bilaterális szerződésben szereplő klauzula ilyenformán a mai kereskedelmi egyezményekben — pl. a GATT XX. cikkében szereplő — környezeti célú kivételek „őstípusának” tekinthető.

Többoldalú kereskedelmi szerződésbe viszont csak viszonylag később, az első világháborút követő időszakban és akkor is csak kezdeti formában került be hasonló klauzula. Példaként a vámügyi természetű alakiságok egyszerűsítése céljából 1923. november

Adriatic. A szerződés rövid rezüméjét adja: Charnovitz, 1991, 40.; Najam – Halle – Meléndez-Ortiz, 2007, 215.

[26] *Convention Relative to the Preservation of Fauna and Flora in their Natural State*. (Mitchell, 2012.)

[27] Eredeti szerződő államok: Belgium, Dél-Afrika, Egyesült Királyság, Egyiptom, Franciaország, Olaszország, Portugália, Spanyolország, Szudán.

[28] Lásd *Convention Relative To The Preservation*, 9. cikk

[29] A szerződésre utal: Najam – Halle – Meléndez-Ortiz, 2007, 215.

3-án, a Nemzetek Szövetségének égisze alatt Genfben létrehozott megállapodás és jegyzőkönyv említhető, amely egyben az első olyan érdemi kezdeményezés volt, amely multilaterális és tárgykörét tekintve is átfogó jellegű kereskedelmi egyezmény létrehozását célozta.^[30] A Magyarország által is aláírt megállapodás^[31] alapvető célkitűzése a kereskedelem „méltányos kezelésének”^[32] szavatolása és a „felesleges vagy önkényes vám- vagy hasonló alakiságok”^[33] alkalmazásának felszámolása volt. A korlátok felszámolását célzó általános szabályok alól az egyezmény a ma alkalmazott formulákhoz hasonló generálklauzulákkal biztosított kivételi lehetőséget. Ennek körében szólt arról, hogy az egyezmény „nem vág elébe azoknak a rendszabályoknak..., amelyeket valamely szerződő fél az emberek, állatok vagy növények egészségének védelmére esetleg alkalmazni fog”.^[34] Az egyezményhez csatolt jegyzőkönyv e kivételi lehetőséget külön kiemelte, azonban a jegyzőkönyv értelmezése némi zavart okozott, ti. az alapján nem volt egyértelmű, hogy az emberek, állatok, növények egészségének védelmének céljából történő eltérés — vagyis a klauzula megfogalmazásában említett „rendszabály” — csak más szerződéses eszköz formájában, vagy akár a szerződő állam autonóm intézkedése, belső jogalkotása útján is lehetséges lett volna.^[35] E következtetés ellenére is kétségtelen volt, hogy a kivétel generálklauzula jellegű megfogalmazásával az egyezmény elvben megnyitotta a lehetőséget, hogy a klasszikus állat- és növény-egészségügyi szabályok mellett pl. természetvédelmi célú szabályozás érdekében is eltérhessenek a szerződő államok az egyezménytől.

A korszak kezdeményezései közül szólni kell az 1927-ben aláírt kereskedelmi liberalizációs egyezményről. Ennek közvetlen előzménye a 1927 májusában Genfben megtartott nemzetközi gazdasági konferencia volt. A konferencia mai értelemben voltaképpen egy multilaterális kereskedelmi fordulónak is tekinthető volt, melynek végkövetkeztéseivel összhangban kezdték meg az import és exportkorlátozások felszámolását célzó egyezmény kidolgozását. Az egyezményt 1927. november 8-án 29 állam — köztük Magyarország — képviselője írta alá, de a gazdasági világválság nyomán megakadt ratifikációk miatt végül nem nyerhette el jelentőségét.^[36]

[30] Többoldalú kereskedelmi egyezmények léteztek már korábban is, viszont ez az első olyan kereskedelmi megállapodás, amely „globális” irányultságú volt, és az sem elhanyagolható tény, hogy a szerződés létrehozásában lényegesen több állam volt érdekelt, mint a későbbi GATT megkötésében.

[31] 1926. évi X. törvénycikk a vámügyi természetű alakiságok egyszerűsítése céljából Genfben 1923. évi november hó 3-án kelt nemzetközi egyezmény becikkelyezéséről.

[32] Lásd *Covenant of League of Nations Art. 22.*: „(...) will also secure equal opportunities for the trade and commerce of other Members of the League.” Az egyezségokmány szövege elérhető: The Avalon Project, Yale Law School. Elérhető: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp (2012.12.01.).

[33] Lásd 1926. évi X. törvénycikk 1. cikk.

[34] 1926. évi X. törvénycikk 17. cikk.

[35] A jegyzőkönyv ugyanis csak a szerződéses eszközökre utal, vö.: 1926. évi X. törvénycikk, A vámügyi természetű alakiságok egyszerűsítése céljából tartott nemzetközi értekezlet jegyzőkönyve 1. pontja: „Egyetértés áll fenn abban a tekintetben, hogy azok a kötelezettségek, amelyek a fentebb említett Egyezményből a résztvevő államokra háramlanak, semmiképpen sem érintik azokat a kötelezettségeket, amelyek ezek az államok az olyan nemzetközi szerződésekből vagy megállapodásokból kifolyólag vállaltak el vagy fognak a jövőben elvállalni, amelyek az emberek, állatok vagy növények egészségének védelmét (amilyen különösen a Nemzetközi ópium-egyezmény), a közkerkölsiség védelmét vagy a nemzetközi biztonság védelmét célozzák.”

[36] Convention for the Abolition of Import and Export Prohibitions and Restrictions. Az aláírók között ott volt Magyarország is, azonban az egyezmény itthon nem lett kihirdetve. Az alábbiakban felhasznált

Az egyezmény ambiciózus célja a vámon kívüli behozatali és kiviteli korlátozások teljes felszámolása volt. Jogtörténeti súlya azonban témánk szempontjából is kiemelkedő, minthogy szabályainak egy jelentős része később a Havannai Chartában, illetve a GATT-ban, konkrétan a GATT XX. cikkében is visszaköszönt. Az egyezmény — a korábban már megismert szabályozási technikával — az általános szabályok alóli kivételként teszi lehetővé olyan tilalmak és korlátozások bevezetését, amelyek célja a közegészség védelme, illetve az állatok vagy növények fertőzésekkel, rovarokkal és kártevőkkel szembeni védelme.^[37] Szembetűnő, hogy a klauzula megfogalmazása az 1923-as kereskedelmi egyezményhez képest megszorítást is tartalmazott, minthogy az látszólag az állatokkal és növényekkel összefüggő intézkedéseket leszűkítette az állat- és növényegészségügyi dimenzióra. Az egyezményhez csatolt jegyzőkönyv azonban kibővíti e jelentést tartalmat, és rögzíti, hogy a fertőzésekkel szembeni védelem az állatok és növények kipusztulásának megelőzését szolgáló intézkedéseket is felöleli.^[38] Ez némi túlzással a biológiai sokféleség védelmére utaló korai passzusként is értelmezhető,^[39] de mindenestre az kétségtelen, hogy a jegyzőkönyv megfogalmazása messze megelőzte a korát.

Az előzők mellett az egyezmény tartalmazott utalást a közerkölcsre, mint a liberalizációs célkitűzéseitől való eltérést igazoló kategóriára is. Ennek jelentősége abban áll, hogy a hatályos nemzetközi kereskedelmi jogi szabályozás keretei között visszaterő jelleggel vetődik fel, hogy pl. bizonyos halászati, vagy vadászati módszerek útján elejtett állatok termékeinek forgalmát közerkölcsre hivatkozással korlátozzák.^[40] A jelenlegi nemzetközi kereskedelmi jogi szabályozással mutat szintén párhuzamot, hogy az egyezmény a liberalizációs kötelezettség alóli kivételek alkalmazását nagyban hasonló feltételhez kötötte, amely jelenleg a GATT XX. cikk bevezető szakaszában (az ún. *chapeau*-ban) szerepel. Eszerint korlátozó intézkedést a kivételek alapján azzal a feltétellel lehetett igazolni, ha annak alkalmazása nem vezetett önkényes megkülönböztetéshez külföldi államok vonatkozásában, illetve a nemzetközi kereskedelem rejtett korlátozását sem eredményezte.^[41]

III. KÖRNYEZETI SZEMPONTOK A HAVANNAI CHARTÁBAN ÉS AZ ÁLTALÁNOS VÁM- ÉS KERESKEDELMI EGYEZMÉNYBEN

A második világháborút követően a kereskedelem liberalizációját célzó multilaterális tárgyalások immáron az ENSZ keretében indultak újra, melynek eredeti célja kereskedelmi liberalizációs szervezet létrehozása volt. A jelenlegi GATT-WTO rendszer-

szöveg forrása: *The American Journal of International Law*, Vol. 25, No. 3, Supplement: Official Documents (July 1931), 121–145. Az egyezmény hatálybalépéséről később döntöttek volna, de minthogy Lengyelország végül mégsem ratifikálta az egyezményt, a hatálybalépés kérdését levették a napirendről.

[37] *Convention for the Abolition*, 4. cikk 4. pont.

[38] *Convention for the Abolition*, Protocol to the Convention, Section III, Ad Article 4.

[39] Hasonló értelemben: Charnovitz, 2007a, 15.

[40] Lásd például a jelenleg is folyamatban lévő, főkatarmékek uniós importtilalmával összefüggő eljárást, melyben az uniós korlátozás igazolása körében a közerkölcsre hivatkozás is felvetődött. Az eset összefoglalójához lásd Horváthy, 2011, 19–28. A közerkölcsre hivatkozás igazolhatóságához lásd: Howse – Langille, 2011, 368–432.

[41] Lásd *Convention for the Abolition*, 4. cikk bevezető szakasza.

ben megjelenő környezeti szempontok előtörténeteként tehát célszerűnek mutatkozik a Nemzetközi Kereskedelmi Szervezetről (*International Trade Organization* — ITO) folytatott tárgyalások áttekintése is.^[42]

Az 1946-ban Londonban megtartott előkészítő tárgyalások során abban már egyetértés mutatkozott, hogy az ITO alapító dokumentumába általános kivételi szabályokat — köztük az állatok és növények védelmével összefüggő környezeti generálklauzulát — is be kell építeni. A cikk tervezetének megfogalmazása során alapvetően az 1927-es, előzőekben bemutatott liberalizációs egyezményre támaszkodtak. Brit javaslatra készült el a kivételeket tartalmazó szakasz bevezetője (*chapeau*), amely azonban a kivétel alkalmazhatóságát kizárólag a behozatali és kiviteli intézkedésekre korlátozta volna, minekután az eredeti tervezet környezetvédelmi jellegű, belső jogszabályok tekintetében nem adott volna felmentést a liberalizációs kötelezettség alól.^[43]

A későbbi New York-i tárgyalási fordulón az általános kivételre vonatkozó klauzula bevezető formulája már többnyire megfelelt a későbbi GATT XX. cikkben szereplő változatnak. Ekkor véglegesítették a konkrét kivételre vonatkozó szakasz megfogalmazását is. Az 1927-es egyezmény szövegéhez képest lényeges eltérés volt, hogy a szövegben megjelenik a szükségesség fogalmi eleme is, vagyis a tervezett dokumentum az „ember, állatok vagy növények életének vagy egészségének védelme érdekében szükséges” intézkedések felmentését tette lehetővé.^[44]

Már a londoni tárgyalásokon felvetődött, hogy a „klasszikusnak” tekinthető kategóriák (állat- és növényegészségügy) mellett a kivételi klauzulák között külön kapjanak említést a kimeríthető természeti erőforrások érdekében tett intézkedések is.^[45] Ennek értelmezésével kapcsolatban vita alakult ki, mégpedig a tekintetben, hogy a kifejezés csak élettelen erőforrásokat (nyersanyagokat stb.), vagy élő szervezeteket (pl. flórát, faunát) is magában foglaljon. A zavart alapvetően az okozta, hogy a tárgyalásokkal párhuzamosan — a halászatot is érintően — kormányközi áruegyezményekről is folytak egyeztetések. Ennek keretében szintén felvetődött a kimeríthető erőforrások szövegbe illesztése és a halászat kontextusában elhangzott olyan megállapítás is, amely szerint kimeríthető természeti erőforrások a vizek élővilágát is felölelheti.^[46] Végül a fogalmi meghatározás igénye nélkül a kivételek listájára e kategória is felkerült és a keletkezése körüli bizonytalanság a klauzula utóéletét sem kerülte el. Mind a mai napig a kivételek közül ennek a szakasznak a legkevésbé kidolgozott a gyakorlata és hosszú időn keresz-

[42] Az előtörténethez részletesen lásd Irwin – Mavroidis – Sykes, 2008, 162–164.; valamint Charnovitz, 1991, 43. és köv.

[43] Lásd a *chapeau* Londonban megfogalmazott tervezetének szövege: „*The undertakings (...) relating to import and export restrictions shall not be construed to prevent the adoption or enforcement by any member of measures for the following purposes, provided that they are not applied in such a manner as to constitute a means of arbitrary discrimination between countries where the same conditions prevail, or a disguised restriction of international trade.*” (Irwin – Mavroidis – Sykes, 2008, 163.)

[44] A tárgyalási dokumentumok szerint a szöveg hivatalosan Chile, Csehszlovákia, Egyesült Államok, Franciaország és Új-Zéland közös javaslata volt, vö.: Irwin – Mavroidis – Sykes, 2008, 164.

[45] Lásd Irwin – Mavroidis – Sykes, 2008, 164. Ez a tárgyalásokon az indiai küldöttség általi felvetésként jelent meg. Ezzel szemben Charnovitz az Egyesült Államok javaslataként tárgyalja, vö. Charnovitz, 1991, 44. és köv.

[46] Irwin – Mavroidis – Sykes, 2008, 163.

tül az irodalom alapján sem volt egyértelmű, hogy a kimeríthető természeti erőforrások fogalma voltaképpen mire is terjed ki.^[47]

Az 1947-ben Genfben megtartott tárgyalási fordulóra a nemzetközi kereskedelmet érintő szabadkereskedelmi szabályok jelentős részéről széles konszenzus alakult ki és a tárgyalások tovább folytatása mellett egy interim egyezmény elfogadásáról döntöttek. 1947. október 30-án 23 ország írta alá az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezményt (GATT),^[48] amely 1948. január elsején lépett életbe. A GATT XX. cikke a *chapeau*-t követően a b) pontjában (emberek, állatok, illetve növények egészsége), illetve a g) pontjában (kimeríthető természeti erőforrások) tartalmazta a környezeti szempontokat. Hasonlóan az 1927-es liberalizációs egyezményhez, a GATT közerkölcsre vonatkozó kivételt is magában foglalt a XX. cikk a) pontjában, amely elviekben a környezeti célú intézkedés igazolásának lehetőségét sem zárta ki (lásd fenti példát a kegyetlen módszerekkel vadászott állati termékek behozatali tilalmáról).^[49]

A tárgyalások tovább folytatódtak, ennek nyomán 1948. március 24-én ötvenhat állam elfogadta a Havannai Chartát,^[50] amely a kereskedelmi, a gazdasági és a szociálpolitikai rendelkezések bevezetése mellett az ENSZ szakosított szerveként a Nemzetközi Kereskedelmi Szervezet (ITO) létrehozását is előírta. A Charta 45. cikke tartalmazta az általános kivételekre vonatkozó szabályokat.^[51] A GATT-hoz képest a Chartában említett eltérési lehetőségek köre bővebb volt. A GATT XX. cikk imént említett klauzuláin túlmenően a halászati erőforrások, vándormadarak és vadon élő állatok védelméről szóló megállapodások alapján hozott intézkedések mentesítése kapcsán is megjelent környezeti célú kivételi szabály.^[52] Más szóval a Charta, lényeges hozadékként, egyértelműen rendezte volna a viszonyát a természetvédelmi, és állatjóléti egyezményekhez. Tekintettel azonban arra, hogy a megállapodás ratifikációját nem sikerült lezárni, a Havannai Charta soha nem lépett hatályba, minek következtében a GATT „provizórikus” állapota állandósult és a GATT XX. cikkbe illesztett, környezeti szempontokra épülő kivételek mind a mai napig a nemzetközi kereskedelmi jog és környezetvédelem összefüggésének alappontját jelentik.

[47] Ma már az irodalom is támogatja azt az álláspontot, hogy a fogalom körébe az élő és élettelen dolgok egyaránt beletartoznak. (Prieß – Berrisch, 2003, 148.)

[48] The General Agreement on Tariffs and Trade (GATT 1947). Elérhető: http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47_01_e.htm (2012.12.01.) Hivatalosnak tekinthető — tehát jogszabályban is közzétett — magyar fordítása a GATT-egyezménynek nincs, ui. a csatlakozási jegyzőkönyvet kihirdető 23/1973 MT rendelet magát az egyezmény szövegét nem foglalta magában. A szöveg nyilvános publikációja csak könyv formájában történt meg két évvel a GATT-csatlakozásunk után; lásd *A GATT és Magyarország csatlakozása*. KJK, Budapest, 1975.

[49] A GATT XX. cikk idézett szakaszai a következők: GATT XX. cikk: „Subject to the requirement that such measures are not applied in a manner which would constitute a means of arbitrary or unjustifiable discrimination between countries where the same conditions prevail, or a disguised restriction on international trade, nothing in this Agreement shall be construed to prevent the adoption or enforcement by any contracting party of measures: (a) necessary to protect public morals; (b) necessary to protect human, animal or plant life or health (...); (g) relating to the conservation of exhaustible natural resources if such measures are made effective in conjunction with restrictions on domestic production or consumption ...”

[50] Final Act of the United Nations Conference on Trade and Employment — Havana Charter for an International Trade Organization. Elérhető: http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/havana_e.pdf (2012.12.01.)

[51] A Havannai Charta 45. cikk 1. a) pont (i) alpont a közerkölcsre, (iii) alpont az emberi, állati, növényi élet és egészség védelmére, a (viii) alpont pedig a kimeríthető természeti erőforrásokra utalt.

[52] Havannai Charta 45. cikk 1. a) pont (x) alpont.

IV. ÖSSZEGZÉS

A GATT létrehozásáig terjedő időszakban, az intézményes környezetvédelem és a környezetjog kialakulását lényegesen megelőzve elsőként az állat- és növényegészségügy, valamint a veszélyeztetett fajok védelmének részterületein találtunk olyan nemzetközi jogalkotási produktumokat, némi túlzással: „protokörnyezetjogi” normákat, melyek a saját speciális céljuk érvényesítése érdekében a nemzetközi kereskedelmet is érintő, befolyásoló rendelkezéseket is magukban foglaltak. Az alkalmazott kereskedelmi eszközök egy része az áruforgalom közvetlen szabályozását célozta olyan behozatali és kiviteli vonatkozású intézkedések előírásával, mint import- és exporttilalmak és korlátozások, engedélyezési rendszer bevezetése, külkereskedelmi hatósági rendszer ellenőrzési feladatainak meghatározása, vagy konkrét szankciórendszer kiépítése. Láttunk példát továbbá olyan kereskedelmi szabályokra is, melyek nem a forgalmat közvetlenül, hanem a tárgyi hatálya alá tartozó termékek előállításának módszereit szabta meg. Például bizonyos vadászati, halászati technikák akár csak időszakos tilalmának kimondásával. A fenti példák között olyan kereskedelmi normákra is reflektálhattunk, melyek a jelenlegi GATT-WTO-szabályozás alapján „technikai kereskedelmi akadályoknak” minősülnek (pl. csomagolási követelmények).

Látható volt az is, hogy a nemzetközi kereskedelmi szabályozás keretei között a mai értelemben vett környezetvédelmi jellegű, vagy annak határterületeihez kapcsolható szempontok csak lényegesen később, a két világháború közötti időszakban jelentek meg, viszont e normák és a GATT XX. cikkének változata között jelentős szövegazonosság mutatkozott. A fentiekben bemutatott, „embrionálisnak” nevezhető példák következtében számos olyan környezeti szempontot érintő kereskedelmi jogi jogintézményre mutattak rá, melyek a mai nemzetközi szabályozási keretek között is *mutatis mutandis* jelen vannak. Lényeges különbség azonban, hogy a nemzetközi kereskedelmi jog és a környezetvédelem — pontosabban annak korai szabályozási előképei — közötti érdekkonfliktus a vizsgált időszakban még nem került felszínre. Több évtizednek kellett még eltelnie ahhoz, a környezetvédelem szervezetté válását, illetve a nemzetközi környezetvédelmi szabályozás kialakulását követően a környezetvédelmi megfontolások a GATT keretében is felértékelődjenek és kibontakozhasson a „kereskedelem kontra környezetvédelem” vita.

IRODALOM

- Bernstein, William J. (2008): *A Splendid Exchange — How Trade Shaped the World*. Atlantic Monthly Press, New York.
- Charnovitz, Steve (1991): Exploring the Environmental Exceptions in GATT Article XX. In: *Journal of World Trade*, Vol. 25. No. 5. 38–55.
- Charnovitz, Steve (2007a): A New WTO Paradigm for Trade and the Environment. In: *Singapore Year Book of International Law*, No. 11. 15–40.
- Charnovitz, Steve (2007b): The WTO’s Environmental Progress. In: *Journal of International Economic Law*, Vol. 10. Issue 3. August. 685–706.
- Halle, Mark (2006): Trade and Environment: Looking beneath the Sands of Doha? In: *Journal for European Environmental & Planning Law*, Vol. 3. No. 2. 107–116.

- Horváth Gergely (2010): *Az agrár-környezetvédelmi jog elméleti alapvetése és hazai szabályozásának rendszerezése, különös tekintettel agrár-természetvédelmi részterületére*. Doktori értekezés. ELTE ÁJK, Budapest.
- Horváthy Balázs (2011): Környezeti érdekek kontra globális kereskedelmi jog — Észrevételek Kanada, Norvégia és az EU újabb vitájához. In: *Külgazdaság Jogi Melléklet*, 1–2. szám, 19–28.
- Howse, Robert — Langille, Joanna (2011): Permitting Pluralism: The Seal Products Dispute and Why the WTO Should Accept Trade Restrictions Justified by Noninstrumental Moral Values. In: *The Yale Journal of International Law*, Vol. 37. Issue 2. 368–432. pp.
- Irwin, Douglas A. – Mavroidis, Petros C. — Sykes, Alan O. (2008): *The Genesis of the GATT*. Cambridge University Press, New York etc.
- Kecskés Gábor (2012): *A környezeti károkért való felelősség a nemzetközi jogban*. Doktori értekezés. SZE DFÁJK, Győr.
- Kulcsár Krisztina (2012): Vesztegzárallomások a Habsburg Birodalom határvidékén. In: *Magyar Nemzeti Levéltár Archívum*, Magyar Országos Levéltár, Budapest. Elérhető: http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/vesztegzarallomasok_a_habsburg_birodalom_hatarvideken.html
- Mitchell, Ronald B. (2012): *International Environmental Agreements Database Project*. University of Oregon, Eugene. Elérhető: <http://iea.uoregon.edu/>
- Najam, Adil – Halle, Mark – Meléndez-Ortiz, Ricardo (2007): *Trade and Environment*. A Resource Book. International Institute for Sustainable Development, Winnipeg.
- Ortutay Gyula (szerk.) (1979): *Magyar néprajzi lexikon*. II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Prieß, Hans-Joachim – Berrisch, Georg M. (2003): *WTO-Handbuch*. C.H. Beck, München.
- Stopher, Peter R. (2003): History of Environmental Legislation. In: Hensher, D. A. – Button, K. J. (Eds.): *Handbook of Transport and the Environment*. Elsevier, Amsterdam etc., 497–513.
- Tarasofski, Richard — Palmer, Alice (2006): The WTO in Crises: lessons learned from the Doha negotiations on the Environment. In: *International Affairs*, Vol. 82, No. 5. September. 899–915.